

Jubileumi múltba nézés Ausztriában

Még félidejéhez se érkezett a rendkívül gondosan megtervezett, előkészített és tartalmas jubileumi ünnepegsorozat, máris megtört a varázs. Pedig a háború végének (ma már hivatalos megnevezéssel Ausztria felszabadulásának) hatvanadik, az osztrák államszerződés és vele a független Ausztria ötvenedik, az EU-csatlakozás tizedik évfordulóját, a sok kisebb, ám az osztrák lélek számára fontos jubileumot a politikai elit diadalmenetnek szánta, bizonyítandó a mai Ausztria nagyságát. Azt, hogy a nulláról indulva hova érkezett ez a hatvan éve átmenetileg nevében sem létező, ötven éve pedig mindenéből kifosztott, nevén kívül szinte semmivel sem bíró ország. Nem mellékesen megmutatva azt is, hogy ez a páratlan siker, amit tíz évvel ezelőtt az európai integráció koronázott meg, milyen hazai elégedettséget és nemzetközi megbecsülést vált ki.

Az első pofon az egykori megszállóktól érkezett: a sorsdöntő államszerződés aláírásának méltó megünneplésére, a május 15-i ceremóniára a Belvedere-be csak Oroszország – az egykori szovjethatalom utódállama – és Franciaország küldte el külügyminiszterét. Az Egyesült Államokból egy Ausztriában gyakorlatilag ismeretlen nyugdíjas szenátor, Angliából a frissen kinevezett Európa-miniszter érkezett. A nagyjelenet a palota márványtermének erkélyén persze így is hatásos volt, a parkban üdvrivalgó ezeket tökéletesen kielégítette, ahogy a négy plusz egy aláíró ország politikusai a korabeli ábrázolásnak megfelelően integettek az erkélyről. Az osztrák kancellár most is felmutatta a Moszkvától az alkalomra nagyvonalúan kölcsönkapott alapszerződést, és elhangzott a kulcsmondat is: Ausztria szabad. A gyanútlan szemlélő a show-t tökéletesnek látta. A hatást tovább növelte, hogy az osztrák politikusok krémje, Schüssel kancellár és külügyminisztere, Ursula Plassnik késő délutánig vegyült a tömegben, beszélgetett, mosolygott, kezet rázott, és igazán nem látszott rajtuk a csalódottság. Bevált a többi bombaötlet: bár nem tudni, hogy a Belvedere hátsó kertjében legelésző tehének, a felparcellázott Heldenplatzon termelt zöldségfélék mennyiben emlékeztették a mai jólétben élő osztrákokat a háború utáni ínségre, legalább jól szórakoztak. Az ötletgazda szerint az üzenet egyértelműen átjött. Már csak azért is, mert egyéb, kevésbé jelképes gesztusokkal, az egykori újjáépítők sokszori felemelgetésével, a mindenből sokszorosan részt vállaló asszonyok kései erkölcsi és anyagi elismerésével is megtámogatták.

A külföld, főként a tengerentúl Ausztria iránti közömbössége ennek ellenére keserű pirula volt. A nemzeti önáltatás dolgában a politikusokkal néha vetekedő sajtó az első felhördülés után tapintatosan levette a napirendről az osztrák önérzetet ért sérelmet. Ugyanezt azonban a

belpolitikai visszasságokkal már nem tehetette. Már csak azért sem, mert ezzel épp a lényegét kendőzte volna el, azt, hogy ez az Ausztria a kisiklások ellenére sem az Ausztria, itt az elmúlt évtizedekben (főként másfél évtizede, abból is a hamarosan újabb választási győzelemre készülő Schüssel-éra öt évében) minden gyökeresen megváltozott. Erre az egyik legjobb példa a hivatalos politika csaknem egyöntetű fellépése a holokausztot tagadó, a nemzetiszocializmust és annak híveit dicsőítő jobboldali politikusok ellen. Sőt ez esetben az eltévelyt szavakat tettek is követték. A gázkamrák létét tagadó szabadságpárti parlamenti képviselő, John Gudenus és párttársa, „a háború utáni náciüldözés” miatt keserűen panaszkodó, a dezertőröket „bajtársyilkosoknak” nevező karintiai Siegfried Kampl, a törvényhozás felsőházának (Bundesrat) soros elnöke, a kínos megnyilatkozásokkal átmenetileg háttérbe szorította a jubileum eseményeit. A nyár elejére azonban John Gudenus mentelmi jogát felfüggesztették, hogy megkezdődhessen a törvénybe ütköző kijelentések igazságügyi vizsgálata. A székéhez ragaszkodó, így leválthatatlan Kampl menesztésére pedig példátlan módon Lex Kampl névre keresztelt új törvényt fogadott el a parlament. Bár a szégyenfolt az osztrák kormányon esett – végül is mindkét fekete bárány a Schüssellel szövetséges párt tagja –, mégsem biztos, hogy az ügy egyértelműen rossz szolgálatot tett. Úgysem hiszi senki, még a jubileumi eufória közepette sem, hogy az egykor Hitler mellett oly lelkesen elkötelezett Ausztriában mára csírája se maradt az antiszemitizmusnak. A közvélemény-kutatások is ennek ellenkezőjét bizonyítják. Aztán meg mi lehet meggyőzőbb, mint amikor a hatalomban lévő kormány ilyen konkrét gyakorlati intézkedésekkel bizonyíthatja a náci eszmék következetes tagadását. (Az imént említett felmérések egyebek között arról is szólnak, hogy Ausztriában a lakosság fele még mindig úgy véli: országának a náciizmus több jót hozott, mint rosszat.)

Az persze csak sokkal később mérhető, hogy a jubileummal együtt járó múltfeltárás legújabb fejezete, a saját szerep önmarcangolászerű újraértékelése mennyiben hat a mai osztrák társadalomra. Nem vitathatók azonban az erre irányuló kísérletek, amelyek éppen a konzervatív-néppárti Schüssel kancellár kormányzása idején teljesedtek ki. Ausztria számos ellentmondása közül csak egy, hogy ez a náci eszmék ellen tevélegesen fellépő politikus éppen azzal a – mára teljesen szétesőben lévő, néhány hónapja kettészakadt – Szabadságpárttal állt össze, amelyre leginkább jellemző a rajongás az ilyen eszmék, a náci múlt iránt. Látnivaló: bármi történjék, Schüssel tűzön-vízen át igyekszik fenntartani a koalíciót, a ma magát Szövetség Ausztriáért (BZÖ) néven emlegető, lassan, de folyamatosan ha-

nyatló Haider-párttal. A múlt vállalásának első lépése kétségkívül egy szociáldemokrata kancellár, Franz Vranitzky nevéhez fűződik. Ő volt az, akinek 1991 nyarán volt mersze elvetni végre az oly sokáig makacsul hajtogatott áldozatszerop elméletét. Ma, legalábbis ebben az ünnepi évben, szocialisták és néppártiak egyaránt fennhangon hirdetik, milyen sajnálatos, hogy a szembenézés a valós múlttal oly sokáig késlekedett.

A halogatásnak – amelyet politológusok az egykori NDK hozzáállásával mérik össze – szinte jóvátehetetlenek a következményei. Bár nem mondható, hogy halványulna az érdeklődés a második világháború, nevezetesen Hitler és uralma iránt, sőt az újabb és újabb dokumentumfilmeknek, archívummegnyitásoknak köszönhetően sok az új ismeret vagy nézőpont, mégiscsak generációk nőttek fel a „semmi közünk hozzá” elméletén. A tettesek, a náciizmus aktív (avagy csendesesen félrenéző) támogatói ráadásul annyi év alatt hozzászoktak bizonyos fokú védelemhez. Innen indulva nehezebb áttörni – ahogyan azt az idén Schüssel kancellár megpróbálta – az egykori dezertőrök hőssé nyilvánításának ötletével. Már csak az elmúlt évtizedek suttogásai miatt is hallgatólagosan sokan osztják az ex-honatyá Kampl nézeteit, és tartják hazaárulónak azokat, akik mellesleg életük kockáztatásával, ilyen-olyan indítékkal nemet mondtak a Wehrmachtnek. A dezertőrök rehabilitálása, szerepük átértékelése nem az első próbálkozás, már több kísérlet is volt a valós történések bemutatására. Az emlékezetes Wehrmacht-kiállítások a még élő idős érintettek felháborodása mellett meghasonlásra, megrendülésre, tépelődésre készítették a leszármazottakat.

Nem nehéz napi aktualitással magyarázni azt a körülményt, hogy valóságos bestseller lett a tíz éve elhunyt pszichoterapeuta, moralista és társadalomkritikus, Erwin Ringel osztrák lelket boncoló munkáinak újrakiadása. A kiadó egy többletkötettel is megajándékozta a téma iránt érdeklődőket: mai politikusok, közéleti személyek, a kultúra meghatározói elemzik, érvényesek-e ma még Ringel tézisei. 1984-ben *Az osztrák lélek* címmel megjelent munkája nem kevesebbet állít, mint hogy a létező osztrák neurózis nemcsak a szeretet nélküli gyermekkorra vezethető vissza, hanem a múlt politikai, ideológiai, gazdasági és társadalmi törésvonalaira, amelyek ugyanilyen törésvonalakat állítottak elő az emberek identitásában. A kisebbségek üldözéséhez és a zsidóság megsemmisítéséhez vezető utat előkészítő, opportunizmustól (is) vezérelt szimpatizánsok és tettesek később az áldozat szerepébe menekültek, s mindközben galád módon elfojtották, nekik maguknak milyen részük volt a történésekben.

Az elfojtás ezen évtizedeinek lassú elmúltával elkerülhetetlen a sokakat érő megrázkódtatás. Ringel munkái, köztük eddig kiadatlan elemzések legfeljebb szűkebb réteghez jutnak el, de ez a jubileumi esztendő tömegek gondolkodásra készítéséhez is jó alkalom. A négyrészes, összesen nyolcórás történelmi dokumentumfilmsorozat, amelyet a május 15-ei ünnephez igazítva sugárzott az ORF, összesen 4,5 millió nézőt szögezett a nyolcmillió Ausztriában képernyők elé. A szerda esti adást

négy héten át úgy várták az osztrákok, mint valami szappanopera vagy krimi folytatását. Hugo Portisch, Ausztria legkedveltebb és legismertebb történész-politológus dokumentumfilmese még soha nem látott archív filmekkel gazdagon illusztrálva, tárgyilagosan és mégis a tőle megszokott szenvedéllyel adott alapos áttekintést az 1945 és 1955 közötti oly keserves évekről. Eközben persze nem kerülte meg a tárgyhoz elengedhetetlen ugrást a háború idejére. Ma már Ausztriában is közhely, hogy az osztrákok nemzetiszocializmusból igyekeztek felülmúlni a németeket, a háború utáni fejlemények összefüggéseiben ez a körülmény most mégis új dimenziót kapott.

Aki nem fogta be a fülét, nem hunyta be a szemét, kiáémetlenül szembesülhetett olyan kínos tényekkel is, hogy hogyan hunyt ki a bűnösök felelősségre vonásának első – a megszálló hatalmak által is kötelezővé tett – buzgalma már 1948-ban. Nemcsak azért, mert fordult a világpolitika, és sem az amerikaiaknak, sem a szovjeteknek nem a múlt volt a fő téma. Éppenséggel más forrásból is ismeretes ma már – legfeljebb kevesebben engedték magukhoz az információt –, hogy a háború utáni belpolitikai színtéren egy adott pillanattól a pártok nem hogy nem firtatták a volt nemzetiszocialisták múltját, hanem versengtek a kegyeikért, és válogatás nélkül toborozták őket saját soraikba. Az sem újdonság, hogy e téren a szocialisták még a legendás Kreisky alatt is élen jártak. Igaz, ennek a náciakat beszippantó pártépítésnek a dimenziói most váltak csak ismertté, sőt egészen a közelmúltig a téma abszolút szalonképtelen volt. Ezúttal történészbizottság vizsgálódott, s hozta nyilvánosságra döbbenetes kutatási eredményeit.

Mindamellettt nyilvánvaló, hogy Portisch a több szálon futó, a felszabadulás és a kialakított négy zóna eseményeit összefüggéseikben feltáró filmmel nem elsődlegesen ezeket a részben ismert információkat szándékozott közzétenni. Inkább a sikertörténetet szerette volna dokumentálni s feltárni, illetve a büszkeséget és elégedettséget erősíteni az osztrákokban. Ráébreszteni a kevésbé tudatosan gondolkodókat, milyen szerencsésen alakult a sorsuk.

A tévénezőben önkéntelenül megfogalmazódott a kérdés: hogyan sikerült Ausztriának kikászálódnia ebből a mocsárból, Marshall-segélyhez jutnia? Miként hitette el nemcsak önmagával, de a külvilággal is, hogy nem legyőzött, hanem maga is áldozat? Hogyan szabadulhattott meg ilyen gyorsan a megszállóktól, köztük a távozásra kevésbé hajlamos szovjetektől?

A dokumentumfilm a kedvező nemzetközi helyzet áldásait hangsúlyozza, de a páratlan összetartásra, a különböző indíttatású és eszmeiségű politikusok céltudatos és minden egyéb szempontot félresöpörő együttműködésére, sőt ötletességére is rámutat. Az osztrák műkincseket a megszállóktól feltve például külföldi kiállításkörútra küldték. A nagy értékű festmények éveken át kóboroltak a világban, nem csekély örömet és meglepetést okozva a képzőművészet külföldi – tengerentúli – szerelmeseinek, amíg az osztrák politikai vezetés megfelelőnek látva a helyzetet haza nem rendelte a gyűjteményt.

Talán épp ez a titok nyitja. Manapság, a minden magasabb szempontot félretéve kíméletlenül egymást kaszaboló, ugyanakkor az országos sikertelenség miatt állandóan bűnbakokra mutogató politikusok korában az ember döbbenetben látja, mit tehet az összetartás, a kicsinyes célok (átmeneti) félresöpése. A bűnbakkérés-ügyben is van tanulság. Miközben sem a film, sem a tucatnyi kiállítás, tanulmány, előadás nem állítja, hogy a megszállás kora fenéig tejfel lett volna, az egykori felvételek, de a mai felidézésük is mentes a lelket mérgező szitok-átokról. Tárgyilag, szinte szenttelen beszámolókat mesélik el, hogyan vittek el minden mozgathatót a kivonuló szovjetek, milyen színvonalkülönbség volt az általuk kiürített és a másik három övezet között, mi maradt – illetve nem maradt – utánuk. A korabeli felvételek ugyanakkor a megszállás első időszaka után viszonylag rendezett hétköznapokat mutatnak, ilyesmit tükröz a szovjet megszállási övezetről rendezett burgenlandi kiállítás is. Mindennek egyébként nincs köze ahhoz, hogy a Schwarzenberg téren háborítatlanul áll talapzatán a vöröskatona. Nem zavar senkit a cirill betűs felirat vagy maga szovjet hősi emlékmű, amelynek történetéről most jelent meg egy könyv. Ugyanígy érintetlen például a *Sztálint* ábrázoló dombormű egy Schönbrunn közeli kis panzió falán, belesimulva a mai Bécs mindennapjaiba. Igaz, nem „csak úgy”, hiszen a mindenre aprólékosan kitérő államszerződés ezt is előírja. Az azonban figyelemre méltó, hogy egyetlen politikai csoport sem követeli az Ausztriára nézve sok hátrányos kitévőt, rengeteg fizetési kötelezettséget tartalmazó – annak idején kompromisszumként, a szent cél, a kivonulás érdekében elfogadott – szerződés revízióját. A mai Ausztria jólétét, az életszínvonal-ranglistán elfoglalt előkelő helyét tekintve óhatatlanul felvetődik a gondolat: talán ez is a siker titka, hogy a másutt mindennapos acsarkodás helyett itt másra fordították az energiát az évtizedek alatt.

A jubileumi évben a visszatekintés nemcsak szélesebb körű, hanem kissé el is tér a korábban megszokottól. Természetesen nem választhatók le a napi politikai célok – naivitás lenne azt hinni, hogy a nagyobbik kormányzó párt nem használja ki a lehetőséget, és eltekint vívmányai súlykolásától. Lehet ugyan eltűzöttnek tartani ennek mértékét, de el kell ismerni, hogy egy és más tényleg történt. Ez a kormány hozta tető alá a nácizmus üldözötteinek kései kárpótlását, létesített és töltött fel pénzzel erre szolgáló alapot. Az is igaz persze, hogy jogi akadályok – az amerikai egyéni perek – miatt ténylegesen inkább csak a benyújtott igények feldolgozásával haladtak előre, mint a jelképesnek mondható kifizetésekkel, de kétségtelen, hogy az áldozatoktól elkobzott műkincsek és egyéb vagyontárgyak, ingatlanok tulajdonviszonyainak rendezésében nagyot léptek előre. Talán már nem is érdemes feszegetni: miért csak most. Minden jel szerint néhány nagy figyelmet keltő ügy végére éppen az idén sikerül pontot tenni: közös megállapodással még az év vége előtt osztrák döntőbíróóság ítélkezik több Klimt-festmény sorsáról, és mivel az amerikai bíróságok eltekintenek a további egyéni perekől, elhárul az utolsó akadály a kárpótlások kifizetése elől. A kormány sikerlis-

táját gazdagítja a megállapodás az ausztriai Zsidó Kultúrközösséggel, amelynek létét menti meg, fennmaradását biztosítja az elrabolt ingatlanaiért így kifizetendő milliós összeg. Emellett az is tény, hogy az államszerződés egy másik előírása, a karintiai szlovén népcsoportot megillő jogok teljes biztosítása – köztük a kétnyelvű helységnévtáblák felállítása – ötven év alatt se teljesült. Sőt az ügy ismét elővett és felgyorsított tárgyalása sem hozott eredményt, pedig a kancellár szerette volna felvenni ezt a győzelmet is az ünnepi leltárba.

A jubileumi múltba nézés értelemszerűen pedagógiai célzatú is. Még néhány évvel ezelőtt is – enyhén szólva – hiányos volt a történelemoktatás erről a korszakról. Nem is olyan régen vetítették a televízióban azt a dokumentumfilmet, amely először mutatta a Heldenplatzon *Hitlert* őrjöngve éltető, az anchlussot üdvözlő tömeget – hiteles, eredeti képekkel cáfolva az áldozatlegendát. Ma már a nemzetiszocialista múltja és mai képmutatása miatt Ausztriát 1989-es haláláig kíméletlenül ostromozó („Ahol egy osztrák, ott egy náci”) *Thomas Bernhard* is a Nemzet Írója – igaz, csak néhány éve –, és munkássága a felvilágosító és tudatformáló kampány részévé lett.

Az idei jubileumi esztendőben azonban mintha máshol lenne a hangsúly. Mintha már nem a bűntudat erősítése lenne a cél, inkább a hősokról esik szó. Parlamenti plenáris ülés emlékezett meg az ellenállásról – amelyről sokan azt se tudták, egyáltalán létezett-e. Nyilvánosságot kapnak az üldözöttek befogadói, bújta-tói, segítői. Az új felfogás beszédessé tesz eddig hallgató egykori szemtanúkat, sokan közülük elmondják, hogy történetükre eddig egyrészt senki nem volt kíváncsi, másrészt sem a túlélés, sem az üldözöttek segítése nem látszott túl nagy dicsőségnek.

Új vonás az is, hogy a felvilágosítás és tudatformálás célközönsége egyértelműen az ifjúság, nekik szánják a példaképnek állítható hősokeket. A *csillagok nem hunynak ki* címmel a televízió is sugározta azt a dokumentumfilmet, amelyben 17-18 éves iskolások készítenek interjút megmentőiknek emléket állító túlélőkkel, sok esetben az egykor volt bujkálás helyszínén. A többség persze nem tért vissza a haláltáborokból: az ő sorsukat ugyancsak iskolások kutatják fel. Jelenleg húszezren vesznek részt a programban, amelynek csúcspontjaként a „Levél a csillagokhoz” rendezvényen nyolcvanezer hófehér léggömb repítette a magasba a Heldenplatzon a gyerekek által papírra vetett történeteket.

A rendezvény csak látszólag az ügyes piár egyik megnyilvánulása. Valójában sokkal több ennél. Újabb és újabb iskolások jelentkeznek a programba, márpedig a fiatalok, akik megismerkednek túlélőkkel, szemtanúkkal, személyes elbeszéléseik alapján jegyzik fel történeteket, többet megtudnak a történelemről, mint a sematikus, dátumokkal tarkított iskolai történelemórákon. A projektet gondozók hiszik, hogy a múlttal így szembe-sülő fiatalok között aligha akad majd holokauszttagadó, és ők jobban tudnak majd érvelni a fasizmus máig felfelbukkanó dicsőítőivel szemben. A hasonló projektek szükségessége, s a téma, túléli a jubileumi évet.

Szászi Júlia